

"האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה": פסק הלכה על גיוס חרדים ובני ישיבות לצה"ל

דע כי זה הענין לא היה ראוי לעורר עליו לבאורו... אבל
העירונו עליו מפני שטענו בו רבים...
(רמב"ם תחילת שורש א')

תקציר. יבואר כאן שחובה גמורה על כל אדם מישראל, ללא יוצא מן הכלל, להשתתף במלחמת עזרת ישראל מיד צר. לאחר מכן נדונים כאן ארבעת סוגי טיעוני הפטור העיקריים שעולים כנגד החובה הזאת, ובדברינו יתבאר שהם מופרכים מצד עצמם, ובכל אופן אין די בהם כדי לפטור מהחובה הנ"ל.

בימים אלו עולה לדיון ציבורי שאלת גיוס הציבור החרדי לצה"ל ועמה גם שאלת גיוס בני הישיבות (אלו שתי שאלות שונות כמובן). בגלל שמדובר בעניין פוליטי רגיש שכולנו נוגעים בו, הדיון הציבורי מתנהל בדרך סוערת ולעתים לא עניינית. אלו תוקפים ואלו מתגוננים, זה בכה וזה בכה, והסוגיה עצמה נותרת מוטלת בקרן זוית. אנשים מגבשים עמדה בסוגיה חמורה זו מתוך סיסמאות ותחושות בטן, ללא ביסוס וללא טיעונים לגופו של עניין. משום מה, מעטים מהפוסקים שנזקקו באופן מקיף לסוגיה זו ולבחינה שיטתית של הטיעונים שעולים במסגרתה.

בחוברת זו נערוך את הדיון ברובד ההלכתי ובדרך עניינית כדרכה של תורה. אנחנו מצפים שהקוראים יתייחסו גם הם לטיעונים באופן ענייני ויבחנו אותם לגופם כפי שראוי לעשות בכל שאלה הלכתית והשקפתית. אמונתנו מוצקה שיכול וצריך כל קורא לבחון את הדברים, להסכים או לחלוק, ולהגיע למסקנה משלו. אולם מסקנתנו אינה אמורה להיות תלויה בשאלה האם הוא מגדיר עצמו 'חרדי', 'דתי-לאומי', או אחר, אלא מתוך עיון ישיר בטיעונים, במקורות ובסוגיות כשלעצמם.

החובה להשתתף בהגנה ובהצלה

נקודת המוצא של הדיון היא החובה המוסרית והאזרחית של כל אדם או קבוצה לשאת בנטל עם שאר מרכיבי החברה, וכמובן גם בנטל הצבאי. זה נכון לכל חברה, יהודית או אחרת, שכן מדובר בעיקרון מוסרי בסיסי. כאשר משה רבנו נזף בבני גד וראובן על רצונם להישאר מעבר הירדן, הוא לא מזכיר את מצוות כיבוש ויישוב הארץ, או חובה הלכתית אחרת כלשהי, אלא מתמקד בחובה המוסרית לתת כתף למאמץ המלחמתי של כלל ישראל ולא להשתמט ממנה ולהישאר בצד. הוא פונה אליהם במישור המוסרי ואומר להם (במדבר לב, ו): "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה?!". החובה הזו חוזרת בדברי דבורה הנביאה שמאררת את אנשי מרוז שלא הצטרפו לכלל ישראל במלחמתו נגד סיסרא (שופטים ה, כג):

אֹרֹן מְרוֹז אָמַר מִלֶּאךָ יְקֹנָק אֹרֹן יִשְׁבֶּיהָ כִּי לֹא בָאוּ לְעֶזְרַת יְקֹנָק לְעֶזְרַת יְקֹנָק בְּגִבּוֹרִים:

וברש"י שם כתב (והוא מהמכילתא בשלח שירתא פ"ו):

לְעֶזְרַת ה' – כְּבִיכּוֹל, שְׁמִי שֶׁהוּא עוֹזֵר אֶת יִשְׂרָאֵל כְּעוֹזֵר אֶת הַשְׂכִּינָה:

הדבר מפורש במקרא, אבל הוא כמובן שנוי גם בהלכה. החובה להציל אדם אחר שנמצא בסכנה היא חובה חלוטה בהלכה, מקרא ד"לא תעמוד על דם רעך". וכך כותב הרמב"ם הל' רוצח פ"א ה"ד:

כל היכול להציל ולא הציל עובר על וַיִּקְרָא י"ט ט"ז+ לא תעמוד על דם רעך, וכן הוואה את חבירו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין

לו פח ולא גלה אוזן חבירו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חבירו ויכול לפייסו בגלל חבירו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.

וכמובן בדיון רודף מצווה להציל את הנרדף מידי רודפו, והוא מביא עוד לאו ועשה בדבר (שם הט"ו):
הרואה רודף אחר חבירו להרגו או אחר ערוה לבועלה ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצות עשה שהיא וקצותה את כפה ועבר על שני לאוין על לא תחוס עינך ועל לא תעמוד על דם רעך.

ובהט"ז שם כתב הרמב"ם על גודל וחומר הדבר:

אף על פי שאין לוקין על לאוין אלו מפני שאין בהן מעשה חמורים הם שכל המאבד נפש הו אמביא אחת מישראל כאילו אבד כל העולם כולו וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו.

כל זה לגבי נרדף אחר. ואם אתה עצמך בכלל הסכנה, שהרי בנדון דידן המלחמה היא להגנה על כלל העם היושב בציון (כולל חרדים כמובן), על אחת כמה וכמה שחובה עליך ליטול חלק בהצלה. ואם הסכנה היא לכלל ישראל החובה הזאת חמירה טפי, עד כדי כך שלמרות שלהלכה נפסק שאסור לאדם לסכן עצמו להצלת אדם אחר (ראו בהגהמ"י פ"א מהל' רוצח הי"ד ובנושאי הכלים שם, וכן בב"י חו"מ סי' תכו, ובסמ"ע שם; ובשו"ת הרדב"ז, ח"ג סימן אלף נב ועוד הרבה), להצלת הציבור ודאי הוא מותר ואף חובה לעשות כן. ובזה ביארו כמה אחרונים את השבח העצום להרוגי לוד שמסרו עצמם למיתה להצלת ישראל (ראו פסחים נ ע"א וב"ב י ע"ב, וברש"י תענית יח ע"ב ועוד). וזהו יסוד דין מלחמה לעזרת ישראל מיד צר שחייב כל אחד מישראל לסכן את חייו למען הכלל (כפי שכתב המנ"ח מצווה תכה סק"א שמעצם מהות המלחמה כרוכה בה סכנה ואין זה פוטר אותנו ממנה, ואינו עניין לדיון יעבור ואל ייהרג), כפי שיתבאר.

נקודת המוצא לדיון

עצם ההיזקקות למקורות וריבוי הפלפולים בהם הם כאותו הנשאל בהלכות פיקוח נפש, שעצם הדיון והשאלה הם מגונים (ירושלמי יומא פ"ח ה"ה):

מפקחין פקוח נפש בשבת. והזריז, ה"ז משובח. ואין צריך ליטול רשות מב"ד. והנשאל – מגונה, והשואל – הרי זה שופך דמים.

אמנם מכיוון שהדברים עולים בדיון הציבורי אין ברירה אלא להיזקק בכל זאת לטענות ולמקורות עצמם. תחילת דברינו בביאור עצם החובה לצאת למלחמה, ולאחר מכן נדון בטענות הפטור ונבחן האם יש בהן ממש.

בתחילת דברינו נראה שהחובה להיחלץ למלחמת מגן להצלת ישראל מסכנה היא חובה גמורה ללא חולק, מקרא, מסברה וממקורות ההלכה, ועקרונית היא חלה על כל יהודי ללא יוצא מן הכלל. מכאן והלאה אפשר להביא מקורות ונימוקים הלכתיים שונים כדי לדון בחובה הזאת בפועל, מי חייב בה ומי פטור ממנה. אבל חשוב להבין שנקודת המוצא בדיון היא שיש חובה כזאת, ולכן נטל הראיה הוא על מי שרוצה להיפטר ממנה ולא על מי שקורא לקיומה. הרוצה להיפטר צריך להצדיק את עמדתו והתנהלותו שחורגת מהמחויבות הנ"ל ולהראות שפירושו וטעמו אכן נכונים, שכן טענתו היא כמי שטוען "איני יודע אם פרעתיך" ולא "איני יודע אם הלוויתני" (ראו ב"ק קיח ע"א, וביאור הדברים למשל ברי"ף שם ובט"ז חו"מ סוס"י עה ועוד). זוהי נקודה חשובה מאד כמסגרת לדיון, שכן משמעותה היא שגם אם יש מקור הלכתי או השקפתי, או סברה, שניתן לפרשם בכמה אופנים, או אם יש כמה מקורות חלוקים לגבי נקודה זו או אחרת, אי אפשר להסתמך עליהם, דאין ספק מוציא מידי ודאי.

דינא דמלכותא ותקנת הקהל

עוד ברקע הדברים עולות טענות לגבי חובת הציות להוראות השלטון (הכנסת, הממשלה והצבא). בפשטות יש כאן חובה מצד דינא דמלכותא,¹ שכן המלך יכול להוציא את העם למלחמה. וכפי שכתב הרמב"ן בסוף הוספותיו למצוות לא תעשה שמנה הרמב"ם, שמלך לעניין זה הוא "מי שהעם ברשותו להוציאם לצבא", ולא דווקא מלך ממש (וכן משמע ברמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ב).

הן אמת שכמה פוסקים הביאו את דברי הר"ן (נדרים כח) ועוד מפרשים שכתבו שאין דינא דמלכותא בארץ ישראל, וכך מקובל לחשוב בציבור החרדי. אך כידוע הדברים הללו אינם מוסכמים. לא אאריך במקום שכבר האריכו רבים, ורק אפנה לדברי הגר"ע יוסף בספרו **יחווה דעת** ח"ה, ס' סד, שהאריך והביא ראיות רבות לכך שלהוראות והחלטות הכנסת וממשלת ישראל יש תוקף דינא דמלכותא. וכן כתב הגר"ש אלישיב ב**פסקי דין רבניים** (ח"ו עמ' 376 והלאה). יתר על כן, להסתמך על דברי הר"ן הללו לנדון דידן הוא עניין תמוה מאד, שהרי פשיטא שגם למלכי ישראל יש סמכות להוציא את העם למלחמה ולגבות מיסים, שאם לא כן איך שלטו מלכי יהודה וישראל בזמנם?!

עוד יש להעיר שגם לו לא היה דינא דמלכותא בנדון זה, הרי תקנות הקהל ודאי תקפות בכל מקום. ואם טובי העיר ונציגי הקהל מחליטים לצאת למלחמה כשיש סכנה ודאי הרשות בידם וחובה לציית להם גם בלי דינא דמלכותא. לכן גם אם אין דינא דמלכותא לשלטון בישראל, ודאי לא גרעו מתקנות הקהילה. יש לזכור שכל האזרחים (כולל החרדים כמובן) מקבלים שירותים מהמדינה, ולכן חלה על כל אזרח גם החובה לציית לחוקיה. אי אפשר לדרוש את הזכויות שהמדינה מעניקה לאזרחיה ולא למלא את החובות שהיא מטילה כנגדן. מעבר לכל הבעיות האחרות זהו גזל הציבור.

אמנם כרגע המצב החוקי אינו ברור לגבי גיוס חרדים, ולכן היה אולי מקום לטעון שאין חובת דינא דמלכותא או תקנות הקהל להתגייס, שכן השלטון עצמו פטר אותם. אבל לפני כשנה פג תוקפו של חוק הגיוס הקודם ולכן כבר מזה כשנה יש חובת גיוס גמורה שהחרדים לא היו מוכנים לקיים אותה (ואף הביאו את הממשלה בלחץ לעבור על החוק). יתר על כן, דוברים חרדיים מודיעים שלא יצייתו גם אם יעבור חוק גיוס אחר כלשהו שלא ייראה להם. מעבר לזה, אפילו אם יתקבל חוק גיוס תקף שמפלה בין אוכלוסיות, כבר כתבו הפוסקים שדינא דמלכותא לא קיים כשהשלטון מפלה בין אנשים, ואף כינו זאת 'דינא דחמסנותא' (ומקורו בר"ן גיטין י', ועוד הרבה) ולא 'דינא דמלכותא', וכמובן שאין לו תוקף.

מעבר לכל, גם אם לא הייתה מלכות ולא שלטון לגיטימי מבחינה הלכתית בישראל, כעת עובדתית יש מצב של פיקוח נפש ואנחנו צריכים להגן על עצמנו. לכן דיונים על הסמכות אינם ממין העניין. וכי תעלו בדעתכם שכשישראל נמצאים בסכנה ואין להם שלטון מוסמך לפי ההלכה, עליהם להימנע ממלחמה ולמסור עצמם למות?!

בציבור החרדי עולות גם טענות על חוסר אמון בשלטון (על אף שכיום כל המפלגות החרדיות בקואליציה ובממשלה) ובצבא, ולכן אין מוכנות להתגייס ולהילחם לפי הוראותיהם. השאלה האם הציבור שמסרב להתגייס כי אינו מאמין בממשל מוכן גם לוותר על ההגנה של הצבא וכוחות הביטחון? האם הוא בטוח בדעתו שלמרות חוות דעת המומחים והשלטון אין כיום סכנה, או שמא לדעתם המלחמה לא תועיל להינצל ממנה? או אולי יש להם דרך אחרת להתמודד מול הסכנות? אם לא, כי אז אין מקום לסירוב להצטרף ללחימה במסגרת צה"ל ותחת הוראות הממשלה. כרגע זו הדרך היחידה שיש לנו, ולכן גם אם הם צודקים והדרך הנקוטה אינה אידאלית, האלטרנטיבה היא שב ואל תעשה ולמסור עצמנו למות. מישהו יכול לקבל ברצינות טענה כזאת? אין ולא היה מעולם שלטון אידאלי ומושלם, אבל זה מה שיש לנו כרגע. הגע בעצמך, וכי כל מלך באומות העולם שהיה מאז ומעולם שיקוליו היו טובים ואמינים יותר? האם אחאב היה מלך טוב יותר? ובכל זאת, דינא דמלכותא נתן לכל אלו סמכות להוציא את עמם (כולל היהודים שחיו שם) למלחמה.

מעמדה של המלחמות הנוכחיות: האם מלחמת מצווה?

¹ יש מקום להסתייג מהביטוי 'דינא דמלכותא' ביחס לשלטון במדינת ישראל, שכן במקורו הוא נסוב על מלכות של גוים בחו"ל. יסוד סמכותו של מלך בישראל הוא אולי אחר (ראו למשל בספרו של גרשון גרמן, **מלך ישראל**), אך יש לדון לגבי שלטון כמו בימינו שאינו מחויב להלכה ולתורה. בכל אופן, כאן נקטנו בביטוי המקובל 'דינא דמלכותא', ולו לצורך הפשטות, ולענייננו די בו.

רבים עוסקים בשאלה האם המלחמות שלנו הן בגדר מלחמת מצווה או לא. יש לכך השלכות לגבי השאלה מי חייב לצאת ולהילחם (למשל לומדי תורה), ומי מוציא את העם למלחמה. מדי פעם עולות טענות שכיום אין לנו סנהדרין ואורים ותומים ונביא, וספק אם ניתן כך לצאת למלחמה. אבל למלחמת מצווה המלך לא צריך להיוועץ בסנהדרין אלא מוציא את העם לפי שיקוליו (ראו רמב"ם פ"ה מהל' מלכים ה"ב), זאת לעומת מלחמת רשות שמצריכה תהליך אישור.

והנה, בתחילת פ"ה מהל' מלכים ומלחמותיהם, הרמב"ם מונה שלושה סוגים של מלחמות מצווה:

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצווה, ואי זו היא מלחמת מצווה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

אם אכן עזרת ישראל מיד צר היא מלחמת מצווה, כי אז המלכות מוציאה את העם למלחמה לפי הבנתה. ובאמת גם הרי"ש אלישיב (מנהיג הציבור החרדי עד לפני כמה שנים) בתשובה לר"י שילת כתב על מלחמת יום הכיפורים: "אין לך מלחמת מצווה וחובה גדולה מזו" (קובץ תשובות א, רמג). והנה, אם מדובר במלחמת מצווה כי אז כולם חייבים לצאת ולהילחם, כדברי המשנה בסוטה מד ע"א – ע"ב שעוסקת בחוזרים מעורכי המלחמה, ובסופה אנו מוצאים:

בד"א במלחמות הרשות אבל במלחמות מצווה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה אמר רבי יהודה במה דברים אמורים במלחמות מצווה אבל במלחמות חובה הכל יוצאין אפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה:

הדברים הובאו להלכה ברמב"ם הל' מלכים פ"ז ה"ד:

ואחר שחוזרין כל החוזרין מעורכי המלחמה, מתקנין את המערכות, ופוקדים שרי צבאות בראש העם, ומעמידין מאחור כל מערכה ומערכה שוטרים חזקים ועזים, וכשילין של ברזל בידיהם, הרוצה לחזור מן המלחמה הרשות בידן לחתוך את שוקו, שתחלת נפילה ניסה, במה דברים אמורים שמחזירין אנשים אלו מעורכי המלחמה במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצווה הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

ובסוטה י' ע"א על הגיליון הביא את הערת הערוך על אסא שהוציא חתן מחדרו וכלה מחופה: "וכל שכן תלמידי חכמים". אמנם שם הדברים הובאו בביקורת על אסא שעשה בהם אנגריא, אבל נראה מכאן שפשוט היה בעיניהם שכשמותר להוציא חתן וכלה קו"ח שמוציאים גם ת"ח. ואכן כך כתב כדבר פשוט בקרן אורה על המשנה הנ"ל, אחרי שהביא את דברי הערוך:

ומשמע הכא דבמלחמת מצווה הכל יוצאין, ואפי' ת"ח צריכין ליבטל מלימודן.

וכך משמע גם בירושלמי יומא פ"ח ה"י ("לית רבי ובריבי", ע"ש), וכן כתבו כמה מפרשי הנ"ך שהובאו בשבת הארץ פ"ג ה"ב ובהערה 5 שם על ה"ג שם במהדורת התורה והארץ (מלבי"ם מצודת דוד, רלב"ג ורד"ק על שופטים ה, יד-טו).

יש בנותן טעם לצרף לזה את דברי שניים ממנהיגי היהדות החרדית בישראל, הלוא הם החזו"א והגרי"ז מבריסק בהערות על התלמוד (לא בכתיבה פובליציסטית).

החזו"א או"ח סי' קיד סק"ג כתב:

נראה דהא דתנן דבמלחמת מצווה אפי' חתן מחדרו לא איירי בזמן שצריכין לעזרתם לנצחון המלחמה דזה פשיטא דבשביל פיקוח נפש והצלת העם כולם חייבין אלא אפי' בזמן שאין צורך אלא למספר מסוים וכן היו רוב מלחמותיהם שלא היה מקום לחיל הצבא הלוחמים אלא למספר מסוים היה רשות ליקח מהן מחדרו שאין להחזירים שום זכות במלחמת מצווה וכן במלחמת רשות אינן פטורין אלא בזמן שאין נצחון ישראל תלוי בהם שמספר הצבא שצורך בהן יש בלעדן, אבל אם יש צורך הן חייבין לבוא לעזרת אחיהם וגם שב הדבר למלחמת מצווה. אבל זה דוקא כשנכנסו למלחמה אז מתחלה אין נכנסין למלחמת רשות אם אי אפשר להילחם בלעדי החוזרין. ולאחר שנכנסו למלחמת רשות בחיל מסוים אם ראו שצריכים להוסיף חיילים אין לוקחים את אלה שנצטוונו עליהם להחזירם בזמן שיש המספר הדרוש בלעדן ואע"ג דהשתא הס עולים עלינו ואילו מתחלה עלו אויבינו עלינו

**היתה נחשת כמלחמת מצוה מ"מ כיון שנכנסו למלחמת רשות מתחלה יש להחזירים
זכותם כל זמן שאפשר להלחם ע"י אחרים אבל אם יש צורך בהן לניצחון המלחמה אפי'
חתן מחדרו יוצא אף שנכנסו מתחלה למלחמת רשות.**

לשיטתו בכל מלחמה בעת שאנחנו כבר בתוכה, גם אם זו מלחמת רשות בהגדרתה, אם לצורך הניצחון צריך לקחת את החוזרים מעורכי המלחמה וכל אחד אחר (כולל חתן וכלה) לוקחים כל מי שצריך. וההבדל במלחמת מצווה הוא שלוקחים את כולם אף אם אינם נצרכים לניצחון במלחמה. הן אמת, שדברי החזו"א עוסקים בחוזרים מעורכי המלחמה ובחתן וכלה, אבל אין בדבריו התייחסות לתלמידי חכמים. היה מקום לומר שלא מצאנו בכלל פטור לתלמידי חכמים ולכן הוא לא התייחס אליהם. יתר על כן, הוא כותב שבמקום שבו מדובר בפיקו"נ עושים כל מה שצריך, ואין חילוק בין האישים, וזה כמובן פשוט מסברה. להלן נשוב לדיון על פטור תלמידי חכמים, אך נקדים עוד דיון על השתתפות שבט לוי במלחמה.

הרמב"ם כותב בסוף הל' שמיטה ויובל (פי"ג הי"ב):

יב. ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו מפני שהובדל לעבוד את י"י לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר ברכ י"י חילו, והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר אני חלקך ונחלתך.

מצאנו שלשיטתו שבט לוי "לא עורכין מלחמה כשאר ישראל". אלא שכבר דייקו בדבריו שלא כתב שאינם עורכים מלחמה, אלא שאינם עורכים מלחמה 'כשאר ישראל'. כלומר כשצריך אותם ודאי שגם הם משתתפים במלחמה (אבל סדר הקדימות הוא שהם האחרונים לצאת). ובאמת בחי' הגרי"ז לסוטה מד ע"ב (מרשימות הגרי"ד, בנו) הוכיח זאת מהגמרא שם:

ואלו שאינן חוזרין וכו'. המחזיר גרושתו אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט וכו'. הרמב"ם פ"ז ממלכים ה"ח פסק כמתני' דהמאיר אישה האסורה לו כגון אלמנה לכה"ג וגרושה וחלוצה לכה"ד וכו' אינו חוזר. ומבואר דכהנים יוצאים למלחמה, והכא איירי במלחמת הרשות דבמלחמת מצווה הרי כולם היו יוצאין, כמבואר במתני' להלן מד ע"ב דהכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, וע"כ מבואר דהכהנים יוצאים אף במלחמת הרשות.

הרמב"ם עצמו פוסק שכהנים יוצאים אפילו למלחמת הרשות וכמובן גם למלחמת מצווה. אם כן, קו"ח לגבי שאר שבט לוי שיוצאים. ניתן לחזק זאת ממלחמת בית חשמונאי שנוהלה על ידי משפחת כוהנים גדולים, שיצאו למלחמה ואף ניהלו אותה. ניתן להביא לכך ראיה נוספת מהגמרא בקידושין כא ע"ב:

איבעיא להו: כהן, מהו ביפת תואר? חידוש הוא, לא שנא כהן ולא שנא ישראל, או דילמא שאני כהנים, הואיל וריבה בהן מצות יתרות? רב אמר: מותר, ושמואל אמר: אסור.

גם כאן ההנחה הפשוטה היא שגם כוהנים משתתפים במלחמה, אחרת לא הייתה מתעוררת אצלם השאלה לגבי אשת יפת תואר.

כיצד מסקנה זו מתיישבת עם דברי הרמב"ם כאן שכתב ששבט לוי אינם יוצאים למלחמה? הגרי"ז שם מסביר זאת כך:

ונראה לומר בזה דמה שכתב הרמב"ם דשבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, אין הכוונה שהם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, דנראה דהיכא שצריכין להם בשעת המלחמה גם הם היו יוצאים, וכל עיקר כוונת הרמב"ם הוא שאין מוציאין אותן לכתחילה ליכנס למלחמה כשאר כל ישראל, כיון שהם חיל ד' והובדלו לעבוד את ד' ולשרתו ולהורות דרכי ד' ומשפטיו; אך בוודאי אם יהיו צריכים לכהנים בעריכת המלחמה גם הם היו יוצאים. ואם כן לא קשה מידי מה שכתב הרמב"ם דכהן גדול שקידש אלמנה וכהן הדיוט שקידש גרושה אינם חוזרים מעורכי המלחמה, כיון דבאמת אינם מופקעים כלל מיציאה למלחמה.

אם כן, דבריו מצטרפים לדברי החזו"א הנ"ל, שכל היכא שצריך אותם לניצחון במלחמה ודאי שגם שבט לוי והכוהנים בכללם יוצאים להילחם. ומה לגבי תלמידי חכמים? נבאר זאת כעת.

האם תלמידי חכמים פטורים ממלחמה לפי הרמב"ם?

ראשית, נראה שהמתבטל ממצוות המלחמה בשל לימוד תורה, אינו שונה ממי שמתבטל משאר כל המצוות כדי ללמוד תורה. ולגבי זה כתב הרמב"ם בהל' תלמוד תורה פ"ג ה"ג-ד (ומקורו בבבלי קידושין מ):

ג. אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן שהתלמוד מביא לידי מעשה, לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום.
ד. היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו.

לכאורה תמיהה יש בדיון זה, שהרי תלמוד תורה גדול מכל המצוות ומדוע שיידחה בפניהן? כבר עמדו על כך הראשונים, וביארו (ראו למשל במאירי שם, בקהלות יעקב שבת ס"א יא ועוד) שעניינו של הלימוד הוא כדי לקיים, ולכן לא סביר שבגלל הלימוד אדם ימנע מלקיים. יש עוד להאריך בזה ואכ"מ. בכל אופן, למדנו מכאן שללימוד תורה פוטר משאר מצוות אך ורק כאשר יכולות הן להתקיים בידי אחרים. זה לא המצב אצלנו. ומי שנמנע ממצווה מפני שהוא לומד עליו נאמר (ירושלמי שבת פ"א ה"ב):

הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא, ואמר ר' יוחנן: הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שילייתו על פניו ולא יצא לעולם.

ואכן מצינו שיהושע בן נון ותלמידיו, וכן דוד המלך ואנשיו, היו יוצאים למלחמה, ולא סברו שלומדם דוחה ופוטר אותם מהמלחמה. ועל יהושע דרשו חז"ל (מגילה ג ע"א), על התוכחה של שר צבא ה' ליהושע במלחמת יריחו: "אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה". וברש"י שם פירש: "ועכשיו, שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה". ודייק מכאן הרב זוין במכתבו הידוע שהתפרסם במלחמת השחרור: "דברים ברורים: 'שהרי אינכם נלחמים בלילה!' הרי שבזמן שנלחמים ברור שמבטלים תלמוד תורה, כשיש צורך בכך". וגם במלחמת מדין נאמר: "וישלח אותם משה אלף למטה לצבא אותם ואת פנחס (במדבר לא, ו) אותם - אלו סנהדרין" (סוטה מג ע"א). וגם בספרא מובא ששבט לוי יצא למלחמת מדין.

אמנם בגמרא במגילה טז ע"ב מצאנו: "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות". אבל כבר כתבו הפוסקים שזה אינו נוגע לחובה לבטל תורה כדי להציל נפשות (ראו דרישה י"ד ס' רנא, ובט"ז שם סק"ו), שהרי מבטלים תורה כדי לקיים כל מצווה אחרת, אז קו"ח להצלת נפשות. והנה, בהלכה הבאה שם (שמיטה ויובל פ"ג הי"ג) כותב הרמב"ם:

יג. ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני יי לשרתו ולעובדו לדעה את יי והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה יי חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים, הרי דוד ע"ה אומר יי מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי.

מכאן הביאו רבים מקור לחידוש הגדול שכל לומדי תורה ות"ח דין שבט לוי להם, ומכאן רצו לפטור את כל לומדי התורה, בחורי ישיבה ואברכים, מיציאה למלחמה. אלא שגם דברים אלו מופרכים מתוכם, לפחות מארבעה טעמים:

* ראשית, דרכו של הרמב"ם לשבץ דברי אגדה בסוף קבצי ההלכות שלו, ומסוכן להסיק מהם מסקנות הלכתיות. בעניין זה יפה לראו את דבריו של הרב אהרן ליכטנשטיין, בספרו **מוסר אביב**, שכותב על הקטע הזה ברמב"ם (עמ' 210-211):

מסתבר שלפנינו נקודת מוסר והתעוררות, המקבילה לסיומי כמה ספרים במשנה תורה, הראויה, כמובן, למשקלה המלא בתור שכזו – סוף סוף, חזי מאן חתים עלה – אך שאין להגדירה כפסק הלכה מובהק. הקטע מגולל הערכה מרהיבה וססגונית של אישיות נשגבה, אך אינו מכתוב כיצד עליה ועל אחרים לפעול. והבה נשאל את עצמנו בכנות: האם בן תורה ירא שמים היה סומך על משענה כזו כדי לפטור עצמו מציצית או משופר? ... גם אם נניח שמדברי

הרמב"ם משתמע בפסקנות שקיים פטור ברור ומקיף, משמעותם המעשית עדיין די מוגבלת. טרם ביררנו מי זכאי לו. בן לוי מוגדר על פי סדר יוחסין מגובה; אך בן תורה המושווה אליו מוגדר על פי מכלול תכונות רוחניות, ועבורן קבע הרמב"ם רמה גבוהה ביותר. הוא מצייר תמונה אידיאלית של אדם המשוחרר לחלוטין מכל שאפתנות אישית וכל שמץ של לגרמיה... לאיזה חלק של הקהילה התורנית... תיאור נשגב זה תואם? ... האם יוכל אדם המנהל משא ומתן על תנאי עבודה – אולי אף על נדוניה או 'קעסט' – להסתכל בראי ולהצהיר לעצמו שאל לו להתגייס מפני שהוא "נתקדש קודש קודשים" במובן הרמב"ם?...

* שנית, הרמב"ם כתב זאת רק על אלו שנדבה רוחם ופרקו מעל צווארם עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני אדם. האם ניתן לומר שכל אברך כולל או בחור ישיבה ראוי לכתרים מופלגים אלו?! כמה מהם לא פונים לרופא כשאחד מבני ביתם חולה? כמה מהם לא דואגים לפרנסתם אלא שמים יהבם על הקב"ה? כמה מהם לא פונים למשטרה כשמישהו תוקף אותם או פורץ לביתם? כמה מהם לא תובעים לדין תורה את מי שפגע בזכויותיהם? זה מה שהייתי מצפה ממי שפרק מעל צווארו את כל חשבונות בני האדם ורק עוסק בתורה והיא משמרתו. על אחד כזה ניתן אולי לומר שאינו חייב גם בהשתדלות של לחימה בצבא גם כשיש עליו ועל כולנו סכנה ממשית.

* שלישית, הרמב"ם לא כתב בהלכה זו מאומה על עריכת מלחמה (כמו שכתב למעלה לגבי שבט לוי), אלא על כך שהקב"ה יזכה גם לו דבר המספיק לו כמו לכוהנים וללוויים. וכן פירש **בנר מצווה** ס"י יא אות נה (הובא ב**שבט הארץ** שם בהערה 6)..

* ורביעית, ראינו למעלה שגם שבט לוי עצמו אינו פטור ממלחמה, כאשר צריך גם אותו להשגת ניצחון. אז לגבי תלמידי חכמים שהושו לשבט לוי נאמר "דיו לבא מן הדין להיות כנדון".

אגב, בפשטות כוונת הרמב"ם בדבריו כאן אפילו לגוים, שהרי כתב את דבריו על "כל איש ואיש מכל באי עולם" (ראו למשל הל' תפילין פ"י ה"א והל' סנהדרין פ"ב ה"ג, וכן בבבלי מנחות פו ע"ב). כך העלה בסוף **שבט הארץ** לראי"ה קוק ובפירושו של הרב קפאח להלכה זו. אם כן, לא נראה שמדובר על לומדי תורה דווקא, וגם לא על פטור ממלחמות ישראל.

מעבר לכל זה, אם אכן הדין הוא שתלמידי חכמים פטורים ממלחמה, היה על הרמב"ם להביא את ההלכה הזאת בהל' מלכים, שם הוא עוסק בהלכות מלחמה, ולא בהלכות שמיטה ויובל כהערה אגדית בעלמא. אמנם יש להעיר שגם את הפטור של שבט לוי במלחמה (מההלכה הקודמת שהיא בבירור דין ולא רק דברי אגדה) הוא לא מביא שם. אמנם ראינו שאין להם פטור גמור, אבל ישנו דין שאינם עושים מלחמה כשאר ישראל. לכאורה את הדין זה היה עליו להביא בהל' מלכים ולא הביאו. לכן צל"ע בזה.

בשולי הדברים נעיר מדברי הרמב"ם הידועים בהלכות תלמוד תורה (פ"ג ה"י):

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם/וגרם/ רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה, אמרו חכמים כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם, ועוד צו ואמרו אל תעשה עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות.

אמנם הכס"מ על אתר כתב שרבים עשו ולא עלתה בידם, כלומר שראוי לתת פטור מפרנסה ואולי גם מהצבא (ראו להלן) ללומדים כדי שיצמחו בתורה. אבל ברור שגם הוא מסכים שזה רק היתר שבדיעבד. לגבי פטור לומדים משירות כדי שיצמחו בתורה כדברי הכס"מ הללו, ראו להלן בסעיף 3.

ניתן אמנם לתהות כיצד מתיישבים דברי הרמב"ם הללו כשלעצמם עם דבריו בהל' שמיטה ויובל. ונראה בפשטות שבהלכות שמיטה ויובל הוא מדבר על אנשים כבן עזאי ורשב"י שהיו פטורים ממצוות בגלל שדבקו בתורה (לגבי קידושין ופרייה ורבייה, ראו ברמב"ם הל' אישות פט"ו ה"ג; שו"ע אבהע"ז א, ד ועוד. ולגבי תפילה, ראו שבת יא ע"א, ובירושלמי משמע שכך הוא גם לגבי קריאת שמע שלכל הדעות היא מצווה דאורייתא. ראו גם תוד"ה 'כאן', מו"ק ט ע"ב), וזאת מפני שהם באמת פורקים מעל צווארם

עול חשבונות העולם, לא עוסקים בפרנסה ובהשתדלויות, ומוסרים את עצמם לגמרי לידי הקב"ה. הם פטורים ממצוות ועליהם גם לא נאמר שמצווה עוברת דוחה את תלמוד תורה שלהם. על כגון אלו כתב גם הרמב"ן את דבריו הידועים (ויקרא כו, יא): "ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים". אבל כאמור, אנשים כאלה כמעט לא קיימים, לא אז ולא היום. זוהי רק קביעה עקרונית והצבת מודל אוטופי כלשהו. לעומת זאת, בהלכות תלמוד תורה הרמב"ם מדבר על אלו שאינם כבן עזאי ורשב"י, וכן עוסקים בפרנסה והשתדלויות, כמו כולנו, אבל חושבים להוציא את פרנסתם מלימוד תורה. אלו לדעתו מחללי השם ומבזים את התורה ומכבים מאור הדת, וסופם שמלסטמים את הבריות, ועל כך גם העיר הכס"מ כנ"ל.

אם כן, נראה שקשה מאד להסתמך על דבריו בהל' שמיטה ויובל לגבי כלל הלומדים בימינו ובכלל. מי מביניהם, אם בכלל, ראוי לתיאורים המופלגים שהובאו כאן למעלה?! והרי רק אלו נכללים בדברי הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל. מה עוד שגם אם הם נכללים, ראינו שגם לשבט לוי עצמו אין פטור ממלחמה. ראו בעניין זה גם בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג, סי' ט, פרק א.

גדר מלחמת עזרת ישראל מיד צר

ישנו עוד סוג של מלחמת מצווה, והוא מלחמה לכיבוש הארץ (בהתאם לדברי הרמב"ן בהוספה ד למצוות העשה של הרמב"ם). יש אולי מקום לערער על כך לפי הרמב"ם, בפרט בזמננו. אבל ענייננו כאן אינו במלחמה לכיבוש הארץ אלא במלחמת הצלה מאיום, כלומר עזרת ישראל מיד צר. זוהי המלחמה שניטשת כיום בעזה (מלחמת 'חרבות ברזל') וכך היו רוב ככל מלחמותינו בעבר. והנה, לגבי מלחמה לעזרת ישראל מיד צר, יש לדון האם זו אכן מלחמת מצווה רגילה. ראינו למעלה שבתחילת פ"ה מהל' מלכים הרמב"ם מביא אותה כמלחמת מצווה ביחד עם מלחמת שבעה עממין ועמלק. אבל בפרק הבא הרמב"ם מונה רק את שני הסוגים האחרים ולא מביא אותה (שם פ"ו ה"ד):

ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן שנאמר והנשים והטף זה טף של זכרים, במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות, אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה, וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק, ומנין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו שנאמר לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם, מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו.

למה מלחמת עזרת ישראל מיד צר לא מובאת כאן גם היא? מסתבר שגם במלחמה לעזרת ישראל מיד צר לא קוראים להם לשלום כי אין לנו זמן לזה וצריך להקדים ולהרוג אותם. ועדיין הרמב"ם לא נזקק כאן כלל לסוג הזה של המלחמה, ובפשטות נראה שלא בכדי.

מסברה נראה שגם לדעת הרמב"ם עזרת ישראל מיד צר אמנם אינה מלחמת הרשות כמובן, אבל היא גם אינה מלחמת מצווה, לפחות לא באותו מובן כמו מלחמת עמלק ושבעה עממין. נקדים שרק שתי הדוגמאות הללו הובאו בתלמוד כמלחמות מצווה. את עזרת ישראל מיד צר הוסיף הרמב"ם (אולי מדעתו), ובאמת מסברה יש הבדל גדול בין שתי אלו לבינה. מלחמות שבעה עממין ועמלק (וגם כיבוש הארץ) מטרתן קיום מצווה, וכל המוטיבציה לנהל אותן היא המצווה וציווי התורה. בלעדיו לא היינו מעלים בדעתנו לעשות זאת (אלא אולי כמלחמת רשות). לכן במלחמות אלו התורה קובעת את הגדר, האם, כיצד ומתי יוצאים, מי יוצא ומי לא, וכיצד מנהלים את המלחמה. ולכן כשלא מתקיימים הגדרים ההלכתיים מוותרים על המלחמה. אבל במלחמה לעזרת ישראל מיד צר, הרי זו נערכת כדי להתגונן ולהגן על חיינו, ופשיטא שהיינו עושים זאת גם בלי שום ציווי. המוטיבציה להילחם כאן אינה קיום מצווה כלשהי אלא הגנה על חיינו. כמובן שיש בזה ממד של מצוות שמירת הנפש ו"וחי בהם", וגם הגנה על נרדפים וכנ"ל, אבל המלחמה לא נעשית בשביל המצווה ומכוחה. שלא כמו במלחמות עמלק ושבעה עממין, כאן גם לו לא הייתה מצווה היינו נלחמים כדי להתגונן. הגע בעצמך, האם לפני שבית דין של חשמונאים דרשו "עד רדתה" – אפילו בשבת" (שבת יט ע"א), יהודים לא נלחמו בשבת, אלא מסרו

עצמם למות? זה מאד לא סביר. כשיש פיקו"נ נלחמים, ואפילו בשבת. אבל כשלא מדובר בשבת, ואחרי הדרשה של בי"ד של בית חשמונאי גם בשבת, פשיטא שיוצאים להילחם כדי להתגונן בלי שום גדרים וללא שום ציווי.

ובאמת בירושלמי סוטה פ"ח ה"י נראה שכך פירשו את המושג "מלחמת חובה" בדברי רבי יהודה במשנת סוטה הנ"ל:

רבי יהודה היה קורא מלחמת רשות כגון אנן דאזלין עליהון. מלחמת חובה כגון דאתיין

אינון עלינו.

כשהגויים באים עלינו למלחמה זוהי מלחמת חובה, והיא חמורה ממלחמת מצווה והכל יוצאים אליה (ולדעת רבנן הכל יוצאים גם אליה כמובן).

אם כן, המסקנה היא שעזרת ישראל מיד צר אינה ממש מלחמת מצווה רגילה, אלא פעילות של פיקו"נ, וממילא ברור שגדריה נקבעים לפי הצורך של הצלת החיים ולא לפי דיני מלחמה. מכאן שכל מי שצריך אותו כדי לנצח ודאי יוצא להילחם. אין כאן צורך להיזקק למקורות כמו חתן מחדרו וכלה מחופתה, ולדיונים מי יוצא למלחמה ומי פטור ממנה, ולמחלוקות התנאים שראינו (על מלחמת חובה או מצווה), או לשאלה מי מוציא את ישראל למלחמה זו. כל מה שצריך לעשות כדי להינצל עושים, וכל מי שצריך אותו כדי להינצל יוצא למלחמה. החזו"א והגרי"ז שהובאו לעיל דיברו על כך שכל מי שצריך אותו לניצחון יוצא אפילו במלחמת מצווה רגילה, זאת למרות שהם עסקו במלחמת עמלק או שבעה עממין, שבהן ישנה גם אפשרות לוותר ולא להילחם ולא לקיים את המצווה, באם לא מתקיימים תנאים הלכתיים אלה או אחרים. אבל בנדון דידן, מלחמה לעזרת ישראל מיד צר, הרי אין לנו אפשרות לא להילחם. חיינו בסכנה ואנחנו אנוסים להילחם מחמת פיקו"נ. אם כן, המצב דומה לפיקו"נ של יחיד שמתיר את כל התורה ללא שום גדר וסייג הלכתי, כלומר כל מה שנדרש כדי להינצל. וכשמדובר בפיקו"נ של רבים קו"ח בנו של קו"ח שכל מי שנדרש לניצחון צריך לצאת להילחם. כאן ודאי לא שייך לדבר על פטורים של חוזרים מעורכי המלחמה, שבט לוי, תלמידי חכמים, חתן וכלה וכדו'. לכל היותר אפשר אולי לדבר על סדר הגיוס, מי לפני מי, אבל בשורה התחתונה צרכי המלחמה הם שקובעים מי יוצא להילחם, ואם צריך את כולם אז כולם יוצאים. כאמור לעיל, כאן גם לא שייך לדבר על תנאים ליציאה למלחמה (סנהדרין ומלכות ואורים ותומים וכדומה), שכן גם בהיעדר כל אלו יש זכות וחובה פשוטה לעמוד על חיינו ולהילחם ולעשות כל מה שצריך כדי להינצל. אף אחד לא ידרוש מאיתנו למסור עצמנו למות כשלא מתקיימים התנאים ההלכתיים.

כל טענה שאם לא מתקיים תנאי כלשהו אסור לנו לצאת ולהילחם או לעשות מה שצריך כדי לנצח, וכל טענת פטור לאישים מסוימים בגלל דיני המלחמה בתורה, סותרת את עיקר דין פיקו"נ שדוחה את כל התורה כולה. וכידוע, למדונו רבותינו (ירושלמי יומא ח, ה):

תני הזריז משובח והנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים תני כל דבר שהוא של סכנה

אין אומר יעשו דברים בעכו"ם ובקטנים אלא אפילו בגדולים בישראל.

וכן הוא בבבלי יומא, כד ע"ב, והובא גם להלכה ברמב"ם, שבת פ"ב ה"ל והדברים עתיקים.

אחרי כל זה, הקביעות האם יש במצב הזה משום פיקו"נ ומה נדרש כדי לטפל בו, אלו שיקולים עובדתיים-ביטחוניים ולא הלכתיים והם אלו שקובעים את החובה להילחם ועל מי היא חלה. קביעות אלו מסורות למנהיגות המדינית והביטחונית. לפי דרכנו, הדיונים והמקורות הללו שדשים בהם תמיד בהקשרים של גיוס למלחמה אינם רלוונטיים למלחמת עזרת ישראל מיד צר. ונראה שזהו גם הבסיס לסברות החזו"א והגרי"ז שראינו, והדברים פשוטים.

נציין כי אפילו על הצלת רכוש בערים הסמוכות לספר מחללים שבת, כפי שנפסק בשו"ע או"ח סי' שכט ס"ו (ומקורו בעירובין מה ע"א. ויש לדון האם זה משום חשש נפשות עתידי, או אפילו על הרכוש עצמו, ואכ"מ). והוסיף על כך הרב שילת במכתבו: "הכל יודעים מה קרה בערים הסמוכות לספר, שדרות ואופקים, ביום שמיני עצרת השתא".

השלכות: עזרת ישראל מיד צר – בין פיקו"נ למלחמת מצווה

אם כן, מסקנתנו היא שעזרת ישראל מיד צר אינה מלחמת מצווה רגילה אלא פעילות של פיקו"נ. ההשלכה שראינו היא שכל גדרי הלכה אינם רלוונטיים כאן, וכעת נראה עוד שתי השלכות. האם מותר ליהודי שחי בארץ לברוח מפני הסכנה? אפשר לבקר התנהלות כזאת, אבל השאלה כאן היא הלכתית גרידא. אם הייתה זו מלחמת מצווה אסור היה לו לברוח. הוא חייב להשתתף עם כלל ישראל במלחמה כחלק מהמצווה שהוא מחויב בה. אבל אם מדובר בגדר של פיקו"נ, יש מקום להתיר לו לברוח כמו בכל פיקו"נ. דין רודף מחייב אדם להציל גם את חברו מסכנה, ולא רק את עצמו, אבל זה רק כשלמציל עצמו לא נשקפת סכנה. אדם לא צריך להסתכן כדי להציל את חברו (ולרוב הפוסקים זה אפילו אסור). אמנם יש לדחות זאת בכך שהפיקו"נ הוא של הכלל והוא כחלק מהכלל צריך להישאר ולעזור להילחם, אבל זו סברה לא הכרחית.

מכאן להשלכה השנייה. האם יהודי שחי בחו"ל צריך לבוא לארץ ולהילחם ביחד עמנו במלחמת עזרת ישראל מיד צר? אם זו הייתה מלחמת מצווה אז פשיטא שכולם צריכים להגיע. כך למשל אמור להיות במלחמה לכיבוש הארץ (לפי הרמב"ן הנ"ל). אבל אם מדובר בהלכות פיקו"נ, הן מחייבות את מי שמצוי בסכנה. כפי שראינו בהשלכה הקודמת, אין על אדם חובה להסתכן כדי להציל אחרים. ואכן לא מצאנו פוסקים שטוענים שיהודי חו"ל צריכים לבוא ולהשתתף במלחמה. מכאן ראינו לכך שגם אלו שמדברים על עזרת ישראל מיד צר כמלחמת מצווה, לא יכולים להתכוון למושג הזה במשמעותו הרגילה. המשמעות היא שזו אינה מלחמת רשות, אבל גם לא מלחמת מצווה רגילה. זו פעילות של פיקו"נ וחלים כאן דיני פיקו"נ.

סכנה עכשווית ועתידית

עולות טענות כאילו מדובר במניעת סכנה עתידית ולכן אין להתייחס לזה כמצב של פיקוח נפש. לכשיווצר הסיכון נצטרך להתגייס ולהתמודד עמו. הדברים לכאורה מעוגנים בהמשך סוגיית הגמרא בסוטה מד ע"ב:

כי פליגי למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו מר קרי לה מצוה ומר קרי רשות נפקא מינה לעוסק במצוה שפטור מן המצוה.

מדובר על מלחמה שאנחנו יוזמים עם הגויים כדי למעט את הסכנה העתידית שנשקפת לנו מהם, ויש מחלוקת האם זו מלחמת רשות או מצווה. אלא ששם מדובר במצב שבו הסכנה אינה מוחשית וזה רק צעד שנעשה ליתר ביטחון. כך גם ראינו בירושלמי סוטה פ"ה ה"י שהבאנו למעלה, שמחלק בין מצב שאנחנו באים על הגויים (מלחמת מנע) לבין מלחמה שהגויים באים עלינו שהיא מלחמת חובה שכולם יוצאים אליה.

לענייננו, גם לו היה מדובר אצלנו באיום עתידי (וזה לא באמת המצב), מי שאינו מתגייס ומתאמן כבר עתה כדי להכין את עצמו למלחמה ולהתמודד עם איומים עתידיים לא יוכל ליטול חלק בלחימה בעת שהיא תגיע. מדינה ומלחמה של צבאות מודרניים לא מתנהלים כמו מלחמות של קהילות ושבטים בעת העתיקה. צבא מודרני הוא ארגון מסורבל ומורכב שדורש הכנה, אימון וארגון ארוך טווח, ומוכנות מתמדת לכל איום שיבוא, בפרט כשהאיומים שנשקפים אלינו מוחשיים מאד. לכן הגיוס צריך להיות תמידי ולא רק כשהאיום מתעורר בפועל.

יש בנותן טעם להביא כאן את דברי הרמב"ם ב'אגרת על גזירת הכוכבים' (אגרות הרמב"ם), מהדורת הרב שילת, עמ' תפ):

וזו היא שאיבדה מלכותנו והחריבה היכלנו והגיעתנו עד הלום וכו' ולא נתעסקו לא בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות.

נעיר כי בערים הסמוכות לספר, ההסבר הרווח להתיר לחלל שבת הוא משום חשש עתידי. הרי לנו שבסכנות מוחשיות וציבוריות גם סכנות עתידיות נחשבות כאיום שמצדיק חילול שבת.

מסקנות ביניים

נמצאנו למדים שלדעת הכל יש למלחמות בהן אנחנו מצויים לפחות מעמד של מלחמת מצווה שהכל יוצאים אליה מן הדין, ואולי אף יותר מכך (כפי שראינו, שיש להן גדר פיקוח נפש שכולם יוצאים מטעמי

פיקוח נפש, בלי קשר לגדרי דין מלחמה). ראינו שהטענות לגבי פטורים לאישים כאלה או אחרים, אינן נכונות מצד עצמן לגבי מלחמת מצווה רגילה, וכלל אינן רלוונטיות במלחמת עזרת ישראל מיד צר. עוד ראינו שהחובה לשאת בנטל הצבאי היא חובה מוסרית שמופיעה במקרא וחובה הלכתית שמופיעה בתלמוד ובפוסקים. ברור שעד כמה שצריך את החיילים כדי לנצח כולם חייבים לשאת בעול הזה, כולל שבט לוי ולומדי תורה, ובוודאי מי שאינו כזה (חרדים מן השורה).

אפשר היה עקרונית לטעון שאנחנו לא במצב שהצבא צריך את כל הצעירים המתגייסים, ולכן הדיון שערכנו עד כה אינו רלוונטי. אבל כרגע הטענה של כל הגורמים שעוסקים בדבר היא שיש מצוקת כוח אדם קשה ובהחלט צריך את כולם. חיילי המילואים נושאים עול כבד מאד ומגויסים שוב ושוב והם ומשפחותיהם נאנקים מהעומס, ורבים מהם אף קיפדו את חייהם במלחמה. ועוד לא דיברנו על ההפסדים העצומים למשק בגלל שהעובדים מגויסים למלחמה, מה שבעצמו מהווה סוג של פיקוח נפש ציבורי. ובמקביל לכל זה, המפלגות החרדיות שמצביעה ברוכס אינם מתגייסים, דואגים למלא את משאביהם מהקופה המידלדלת בגלל זה שהם לא שותפים בנטל הצבאי והכלכלי. חילול השם זועק לשמים. וכל מה שתיארתי כאן הוא עוד לפני שפרצה מלחמה בגזרות נוספות מעבר לחזית בעזה, כמו סוריה, לבנון, עיראק, הח'ותים ואיראן, השטחים והרשות הפלסטינאית והתקוממות של פלסטינאים תושבי ישראל. אם וכאשר כל אלו יקרו, הצבא המצומצם שלנו יימתח ללא אפשרות להתמודד. אך מעבר לכל, גם אם הצבא לא היה צריך את כולם, זה אולי יכול לתת פטור ללומדי תורה אבל בהחלט לא לתת פטור לכלל החרדים כפי שנעשה כיום. אם אכן נדרשים רק חלק מהצעירים אזי שיגייסו את אותו חלק מכלל הצעירים שנחוץ לצבא, אבל כל חלקי החברה צריכים לשאת בשווה בעול הזה. זוהי נקודת המוצא: יש חובה על הכל לשאת בנטל.

מסגרת הדיון: מיון ההצדקות לפטור מגיוס

אחרי שראינו את החובה היסודית ליטול חלק במלחמה, נעבור כעת לבחון את הטענות לפטור. רק אזכיר את מה שראינו למעלה שהטענות לפטור הן בבחינת "איני יודע אם פרעתיך", שכן הן באות להוציא ולפטור מהחובה להילחם שבוודאי קיימת. על כן נטל הראיה הוא על הטוען לפטור. התשתית היסודית של הטיעונים החרדיים נגד גיוס מבוססת על ארבעה מרכיבים עיקריים: 1. התנגדות לציונות ולמדינה. 2. החשש מירידה רוחנית (חילון, קלקול). 3. חשיבותו של לימוד תורה (הצורך לטפח 'עילויים'). 4. לימוד תורה כתחליף להגנה: "רבנן לא צריכי נטירותא" (לעצמם) ו"תורה מגנא ומצל"א" (הם גם מגנים על כלל החברה).

חשוב להבין שסוגי הנימוקים השונים מנסים להצדיק אי גיוס של קבוצות שונות ובהיקפים שונים. הנימוק הראשון והשני הם הרחבים ביותר, שכן הם מנסים לבסס אי גיוס של כל החרדים. הנימוק השלישי הוא הצר ביותר, שכן הוא מדבר רק על 'עילויים' (ביטוי נפוץ בשיח הזה, שמשמעותו היא מיעוט מסוים מבין הלומדים שיצמח בתורה ויהפוך למנהיגות רוחנית ותורנית) שאותם יש לפטור. ואילו הנימוק הרביעי מדבר על קבוצה בגודל ביניים, כל הלומדים. אין צורך לומר ששני הנימוקים האחרונים לא נוגעים דווקא לחרדים. כעת אעבור לדון בכל אחד מאלו, בזה אחר זה.

1. אידיאולוגיה ותיאולוגיה

הבסיס לנימוק הזה הוא אידיאולוגי והשקפתי, היחס למדינת ישראל ולציונות, וכאמור זה נוגע לכל מי שמאמץ את התיאולוגיה החרדית ולא דווקא ללומדים. זה אמנם היה השיח לפני קום המדינה ובפובליציסטיקה החרדית האידיאולוגית בעיקר בשנותיה הראשונות, אבל כיום בדרך כלל לא מעלים אותו בשיח החיצוני (למעט כמה פליטות של אישים פוליטיים ורבנים חרדים אלו ואחרים). רבים סבורים שגם אם הוא קיים במקום כלשהו ברקע, הוא אינו נוטל חלק בהנמקה לאי הגיוס.

אך זה אינו מדויק. קודם כל, מפני שכל העניין התחיל בזה, וגם מפני שאצל חרדים רבים הוא עדיין תלוי בו, בעיקר בשיח הפנימי. טענות כמו "מה לנו ולהם" או "הם אלו שגרמו לבעיות ולמה שאנחנו נילחם ונסכן עצמנו בשל כך" מסייעות לצעיר החרדי להיות שלם עם אי נשיאה בנטל. אווירה של ניכור וחוסר

שותפות מובילה להרגעת המצפון ביחס לגיוס גם מבלי שמנסחים זאת כעיקר אידאולוגי וגם בלי שהוא נאמר במפורש.

לעצם הטענה, קשה להתווכח עם טענות תיאולוגיות וגם אין כאן המקום לכך, אבל המציאות תורה דרכה. כרגע בפועל יש סכנה לכולנו, והשאלה מי אשם בה פחות חשובה. גם אם הציונות אשמה בכל, בסופו של דבר כולנו כעת בסכנת חיים ממשית ולכן צריך לעשות הכל כדי להילחם ולהינצל ממנה, בוודאי אם עובדתית כולנו נדרשים במלחמה כדי לנצח. ולכן לשלוח את ה"אשמים" להילחם עבורנו, גם אם מישהו שלם מוסרית ותיאולוגית עם מדיניות כזאת, זו אינה אופציה מעשית. כאשר נמצאים בסכנה אין מקום לדיון מי אשם בה. אם מישהו קדח חור בספינה של כולנו ואינו יכול לסותמו, ודאי שכולנו צריכים לסייע לו בכך. לכן לא נעסוק כאן בטיעונים בעד ונגד העמדה (המופרכת) הזאת במישור האידאולוגי-תיאולוגי.

2. החשש מירידה רוחנית

גם סוג הטיעונים הזה נוגע לכל אדם חרדי (ואולי גם דתי), ולא דווקא ללומדים. להערכתי, לפחות בימים אלו (ואולי תמיד היה כך) ברור שזהו הנימוק העיקרי. ההבחנה בין לומדים לשאינם כאלה נמצאת אמנם בשיח, אבל נראה שהיא נוצרה מתוך מצוקה. קשה להגן על עמדה שלא נושאת בנטל מתוך חוסר ביטחון וחולשה מול האחרים, והרבה יותר נוח וקל לשדר עוצמה ולומר שאנחנו הלומדים מגנים עליכם. כידוע, בעולם החרדי ישנו חשש מהיחשפות הצעיר החרדי שמתגייס לאנשים ולדעות שמחוץ למחנה החרדי, שכן זה מאיים על "טהרת ההשקפה" שלו ואולי על מחויבותו הדתית בכלל, ודרך כך בעצם מאיים על כלל החברה החרדית (באין התבדלות יש סכנת נטישה והתפוררות). לכאורה זהו נימוק שנראה סביר והגיוני מבחינתם. הם לא משתמטים אלא רק מנסים להגן על אורחות חייהם ולחיות כהבנתם, ואם הצבא מאיים על כך נראה לגיטימי שלא יהיו מוכנים להתגייס.

אלא שגם הטיעון הזה חלש למדי, מכמה סיבות. ראשית, ניתן לארגן מסלולי שירות מוגנים בצורות שונות, כמו ישיבות הסדר חרדיות (שכבר קיימות), מכינות קדם צבאיות חרדיות שיכינו את המתגייסים לחיי הצבא, ליווי על ידי רבנים במהלך השירות ודאגה לנורמות חרדיות בכשרות, בצניעות וכדומה (בלי להיכנס לשאלה האם אלו אכן הנורמות הראויות על פי התורה וההלכה). אמנם ישנה טענה רווחת שהצבא לא עשה זאת כראוי עד עתה, ואפילו במסלולים החרדיים הקיימים ישנן בעיות לא פתורות בתחומים הללו. אבל אלו שטוענים זאת מתעלמים משתי נקודות חשובות: ראשית, הם מתעלמים מחלקם שלהם בעניין. אם להם היה חשוב להתגייס ולמלא את חובתם, אין ספק שהצבא היה נראה אחרת לגמרי. בפרט בשנים האחרונות שהמפלגות החרדיות נוטלות חלק פעיל בשלטון וברשות המבצעת, הם יכולים לדאוג לכך בעצמם, או לפחות לתת כתף ביחד עם הצבא כדי שהעניין יקודם לפי הנורמות שלהם. משום מה ישנה שם תחושה שזו חובה של החברה הכללית כלפי החברה החרדית. הם מתעלמים מכך שהחרדים הם חלק מהחברה בישראל והם לא עושים טובה לאף אחד בכך שהם נושאים בנטל כמו כולם. יתר על כן, העובדה שצעירים חרדים אינם מתגייסים גם מורידה את המוטיבציה של הצבא לעסוק בבניית המסגרות. אף אדם או ארגון לא עוסקים במשימות היפותטיות לפני שהם רואים שיש לכך תוחלת וערך.

אבל מעבר לזה, הם מתעלמים מהעובדה שגם אם יש חשש לירידה רוחנית לצעיר החרדי שמתגייס לצבא, זה אינו פוטר אותו ממילוי חובתו, בוודאי לא כאשר גם הוא נדרש כחייל כדי לנצח במלחמה. וכי שיקול כזה מתיר למישהו לא להרוג רודף? אם הייתי רואה רודף אחרי מישהו הייתי אומר לו שאיני מציל אותו כי אני לומד תורה, או מפני שהרחוב שבו עליי לערוך את המאבק רצוף במראות לא צנועים ויש לי חשש מירידה רוחנית? אם אני רואה שריפה בבית שכן, האם אשאר ללמוד בביתי כי אני לומד תורה או חרדי שאינו חייב בהצלה? זהו בדיוק המצב כיום. יש שריפה ורדיפה ממשית, אלא שהם מתרחשים בסקלה רחבה יותר (סכנה לכלל המדינה ואיומים שחלקם עתידיים) ולכן קל יותר להתעלם מהם.

הרב פרופ' הנשקה כתב במאמרו:

לו יצויר שהצבא היה מסיר את הגנתו על הישיבות וריכוזי החרדים, והללו היו עומדים בפני ברירה מיידית – להישחט, חלילה וחס, בידי האויב או להילחם, אין ספק שההוראה הייתה

להתגייס, וכל החששות העתידיים היו בטלים ומבוטלים, כדין פיקוח נפש הדוחה כל איסורים שבתורה (למעט שלושת הידועים) ואף כל ירידות רוחניות הכרוכות בהם.

וכן כתב הרב זוין במכתבו הנ"ל:

הגיעו בעצמכם: הנה יצאה הוראה מ"משמר העם" להדביק את השמשות של כל החלונות בבד או נייר משום סכנת הפצצה. כלום יעלה על הדעת שתלמידי חכמים לא יעשו כזאת בטענה ש"רבנן לא צריכי נטירותא"? כלום היה אף מי שהוא מהעוסקים בתורה שהשתמטו ממילוי הוראה זו? ולמה עזבו תלמידי-החכמים, יחד עם שאר אחינו בני ישראל, את שכונות-הספר הנפגעות מיריות הצלפים ולא השתמשו בסגולה זו של "רבנן לא צריכי נטירותא"?

ישנה כאן טעות תפיסתית של ההלכה בכללותה (שאמנם נוגעת להשקפה החרדית בכללה). שוו בנפשכם, כמה מאתנו דוגלים בבריחה למדבריות כדי לא להיכשל בלשון הרע ואיסורים שונים? מקובלנו שלא ניתנה תורה לאוכלי המן ולא למלאכי השרת. תורה אמורה להתממש בעולם שלנו על כל מכשוליו ואתגריו, ואם יש אתגרים אין זו סיבה להימנע מליטול חלק בפונקציות החיוניות של העולם. ישנם ערכים בהלכה שדורשים מאתנו אפילו למות או לפחות לשלם מחיר יקר מאד עבורם. הצלת ישראל מיד צר היא אחד מהם. הגיוס לצבא כרוך בסכנת נפשות, שהיא חמורה מכל חשש מירידה רוחנית, ובכל זאת זה אינו תירוץ כדי להימנע מגיוס. לא ייתכן שחברה שלימה תיתן לאחרים למסור את נפשם עבורה כי יש לה עקרונות כאלה או אחרים שאינה רוצה לעבור עליהם, ויהיו חשובים ככל שיהיו. לכל אחד מאתנו יש עיקרון מאד יסודי ומאד חשוב, שהוא לא רוצה למות. האם זה מצדיק שלא יתגייס? האם אכילת כשרות של הרבנות או ראיית אישה במכנסיים (בהנחה שהמסגרות החרדיות בצבא לא תהיינה מושלמות) היא הצדקה לכך שכולנו נמות? הרי לית מאן דפליג שאדם אינו יכול לגזול כסף של אחרים כדי לרפא את עצמו או כדי להתמודד עם איומים ואתגרים שונים על אורח חייו והשקפתו. כיצד, אם כן, מותר למישהו לשלוח אנשים למות עבורו, מאותם חששות?

האיומים והסיכונים שצפויים לצעיר החרדי הם בעיה של החברה החרדית, בדיוק כמו שהאיומים שצפויים לבחור דתי לא חרדי הם בעיה של החברה הלא חרדית. ולכן על כל קבוצה או אדם לטפל באיומים הללו כמיטב יכולתם, אבל זה לא מצדיק אי נשיאה בנטל ואי מילוי חובה הלכתית ואזרחית כה יסודית, ובוודאי שזה אינו מצדיק שכולנו נמות בגלל חוסר בחיילים. כאמור למעלה, ארגון מסגרות שממזערות את הנזקים הוא חשוב וראוי לטפל בכך, אבל זה אמור להיות בראש ובראשונה אינטרס של החברה החרדית שצריכה למלא את חובתה לחברה ולמדינה, והיא זו שצריכה לוודא שהדבר נעשה ולא לצפות שיעשו זאת עבורה.

אני תוהה כמה מהחרדים היו נמנעים מנטילת לולב או אכילת כשר בגלל שיקול של חשש מירידה רוחנית? ראינו שהשירות בצבא הוא חובה הלכתית ומוסרית לא פחותה מאכילת כשר. כמה מהחרדים היו נמנעים מהליכה לרופא עם מחלה קשה או פנייה למשטרה כשתוקפים אותם באלמות, אם היה חשש מירידה רוחנית? השירות בצבא הוא הצלת חיים ממשית של כולנו. משום מה, חובת השירות בצבא זוכה אצל החרדים ליחס אחר, מזלזל יותר, כי יש מי שעושה את העבודה עבורם. אבל כעת אפילו זה לא נכון. כפי שהוסבר למעלה, האחרים לא יכולים כבר לשאת בנטל ולעשות את כל העבודה וכעת כולנו בסכנה מוחשית. אין מי שיעשה את העבודה.

3. הערך של לימוד תורה

הנימוק השלישי הוא הערך של לימוד תורה. הטענה היא שצמיחה תורנית דורשת התמסרות מלאה, ולכן גיוס עלול מאד להפריע לה. מביאים כאן כסיוע פטורים מגיוס שניתנים לספורטאים ואמנים מצטיינים, ועולה הטענה: הלא תהא כוהנת כפונדקית?! לימוד תורה ודאי לא נופל בחשיבותו מעיסוקים אלו, ולכן יש לפטור גם את לומדי התורה. יש לציין שהנימוק הזה רלוונטי גם ללומדי תורה לא חרדים. עוד חשוב לשים לב שהוא כמובן יכול להצדיק פטור של כמות קטנה הרבה יותר של לומדים, ולא פטור גורף לחרדים או אפילו פטור גורף לכל לומדי התורה.

הטיעונים שהובאו למעלה שלפיהם הצבא צריך את החיילים החרדים אינם רלוונטיים לכמויות קטנות של פטורים, ולכן זהו שיקול לגמרי לגיטימי וראוי. דומני שיש גם הסכמה רחבה למדיי בציבור הישראלי כולו שראוי לפטור כמות מסוימת של לומדים שנבררים בקפדנות לפי קריטריונים של שקידה וכישרון, ומייעדים עצמם לצמיחה ארוכת טווח בתורה (זה לא פטור עד גיל עשרים ושש שאחריו הלומד יכול לצאת לעסקיו, כמקובל היום). בשולי דברינו נוסיף כי את הנבחרת הזאת ראוי גם לתגמל כראוי (לא במילגות העוני המקובלות כיום בגלל מספר הלומדים הגדול), כדי לאפשר להם להתמסר ולצמוח בתורה ולהוות בעתיד מנהיגות רוחנית ותורנית. כמובן שלא מדובר כאן רק על חרדים אלא על לומדים ראויים מכל הגוונים. ואין צורך לומר שיש לראות את הפטור הזה כפטור שהחברה נותנת מתוך הערכה לאותם לומדים ולא פטור שמגיע למישהו בדיון או שהוא יכול לתבוע אותו. כפי שראינו למעלה, מן הדין אין לאף אדם פטור ממלחמת עזרת ישראל מיד צר.

אם מאמצים אמנה חברתית חדשה שפוטרת כמות קטנה של לומדים שמתאימים לכך, הם יכולים להיחשב לעניין זה כשבט לוי. אמנם כפי שראינו למעלה מדובר רק על אותם שהם כבן עזאי ורשב"י שעקב הדבקות בלימודם פטורים מן המצוות, ובכללן ממצוות המלחמה ועזרת ישראל מיד צר. אבל פטור כזה יכול להינתן גם למי שאינם עומדים בקריטריונים הגבוהים הללו, שכן זה אינו פטור שמגיע להם מן הדין אלא פטור שהחברה נותנת להם גם עבור עצמה ולא רק עבורם, וזכותה לעשות כן גם בדור עני כשלנו, שבו אין לנו 'בני לוי' שפורקים מעל צווארם עול החשבונות הרבים של בני האדם.

4. תורה כתחליף להגנה

הנימוק האחרון הוא שהלומדים מגינים על כולנו, ולכן הם בעצם כן תורמים את חלקם גם בלי להתגייס. נימוק זה רחב מקודמו, וניתן אולי לראות בו יסוד לפטור את כלל הלומדים (וכמובן, שוב, לא רק חרדים). הזכרתי כבר שנימוק זה נוח יותר לאפולוגטיקה החרדית, שכן אין כאן בקשת זכויות יתר אלא טענה שמעמידה את אלו שאינם לומדים בעמדת התגוננות. יש המרחיקים לכת וטוענים שהלומדים הם המגנים האמיתיים על ישראל, והלוחמים אינם אלא בגדר חובת ההשתדלות גרידא. כפי שכתבנו בתחילת הדברים, הסעיף הזה מחולק לשתי טענות שונות: א. רבנן לא צריכי נטירותא – כלומר השמירה של הצבא נחוצה רק לאזרחים הרגילים אבל לא ללומדי התורה. הם שמורים על ידי תורתם, ממילא גם אין עליהם חובה לתרום להגנה כי הם לא ה'לקוחות' שלה (הם כמו אזרחי מדינה אחרת לעניין זה). ב. תורה מגנא ומצלא. ניתן להבין זאת גם באופן דומה, שהתורה מגינה ומצילה את מי שעוסק בה, ואז חזרנו לסעיף הקודם. אבל השימוש שעושים במימרא הזאת בדיון על הגיוס הוא שהתורה גם מגינה ומצילה על כלל הציבור. כלומר הטענה היא לא רק שהלומדים פטורים מגיוס כי אינם צריכים את השמירה, אלא שהם בעצם ממלאים את חלקם בנטל השמירה על ידי הלימוד, ובכך שומרים על כולנו.

בדיון הזה קודם כל עלינו להבחין בין מקורות אגדיים והלכתיים. תורה מגנא ומצלא זו אמירה אגדית וכל מסקנה מעשית, ובטח הלכתית, שמסיקים ממנה היא בערבון מוגבל מאוד. לעומת זאת, רבנן לא צריכי נטירותא זו אמירה שמובאת בהקשרים הלכתיים ויש לה גם השלכות הלכתיות.

תורה מגנא ומצלא

בסוטה כא ע"א הגמרא דנה בהגנה של מצוות ושל לימוד תורה, ואומרת ששתיהן מגינות אבל התורה יותר:

והתניא את זו דרש רבי מנחם בר יוסי כי נר מצוה ותורה אור תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור את המצוה בנר לומר לך מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה ואת התורה באור לומר לך מה אור מגין לעולם אף תורה מגינה לעולם ואומר בהתהלך תנחה אותך וגו' בהתהלך תנחה אותך זה העוה"ז בשכבך תשמור עליך זו מיתה והקיצות היא תשיחך לעתיד לבא משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפילה ומתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הלסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך נזדמנה לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן

הברקנים ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטין ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם ד"א עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה א"ר יוסף מצוה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא תורה בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא מתקיף לה רבה אלא מעתה דואג ואחיתופל מי לא עסקי בתורה אמאי לא הגינה עליהו אלא אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא מצוה בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא.

ראשית, מסקנתו של רבא היא שגם תורה בעידנא דלא עסיק בה היא אולי מגינה אבל לא מצילה מצרה קיימת (שוב חזרנו להבדל בין איום שכבר קיים למניעת איום עתידי). לכל אורך הסוגיא נראה בפשטות שמדובר על הגנה על הלומד עצמו ולא על הכלל. אמנם אפשר היה אולי להביא עוד מקורות שמדברים על זכות הלימוד ותרומתו למחזיקי הלומדים ואולי גם לחברה כולה. אבל להסתמך על התורה כהגנה מפני איום קיים ומוחשי שאין לו פתרון בדרך הטבע בלי לחימה זו ממש מסקנה מרחיקת לכת. יתר על כן, בדברי הפוסקים שראינו, כמו החזו"א והגר"ז, לא מוזכרת הטענה שתורה מגנא ומצלא. הם דנים האם החיילים נדרשים בצבא לצורך הניצחון בדרך הטבע או לא, ותולים בכך את חובת הגיוס. גם אם מסתמכים על ההשוואה שעשה הרמב"ם בין תלמידי חכמים לבין שבט לוי, הרי זה מורה לנו שאין מדובר כאן על הגנה אלא על פטור שניתן לעובדי השם, ובכך עסקנו למעלה.

כך או כך, מה משמעותה של אותה הגנה זו שאלה לא פשוטה. וכי חסרים לומדי תורה שניזקו מכל מיני דברים? וזה הם עצמם. מה לגבי אחרים? האם האחרים יכולים לסמוך על הגנת הלומדים? הגמרא עצמה תוהה לגבי דואג ואחיתופל ומציעה תירוצים שונים. עינינו הרואות שלימוד התורה לא הגן על קרבנות הטבח בשמחת תורה או על החיילים שנופלים בכל יום בעזה. הרב זוין שואל היכן הייתה אותה הגנה על קרבנות תרפט בחברון וכן עוד רבים על זו הדרך. בכל אופן, כדרך של אגדות קשה להסיק מכאן מסקנה הלכתית ברורה: גם אם התורה אכן מגינה על הכלל, כמה תורה צריך ללמוד כדי שהיא תגן? כמה לומדים דרושים להגנה מפני אויב שקם עלינו להשמידנו? עד כמה היא מגינה, ועל מי? האם גם כשאני חולה לא אלך לרופא כי התורה מגינה עליי? האם כשמישהו תוקף אותי כדי להרגני אסתפק בלימוד תורה ולא אעשה השתדלות כדי להינצל? ושוב, כל זה נאמר לגבי האדם עצמו. אבל גם לגבי הגנה על אחרים ניתן לתהות, האם מישהו מציע לי להפסיק לקחת תרופות או ללכת לעבודה כי תורתו שהוא לומד מגנא ומצלא עליי? האם הוא עצמו מפסיק לעשות זאת?

תורה מאד חשובה כמובן לכולנו. יתר על כן, השרידות שלנו אינה רק ערך לעצמה אלא בעיקר כדי לקדם את התורה. חלק ממטרת המלחמה וההישרדות היא היכולת להמשיך את לימוד התורה והעברתה הלאה לדורות הבאים. לכן נראה שלא סביר לבטל לגמרי את התורה בשביל ההישרדות. אבל לא מדובר כאן על ביטול גמור של התורה, אלא על נשיאה בנטל עם הציבור. יכולים כולם ללמוד בשנים שאינם חלק מהשירות הצבאי, לפניו ואחריו, וכל אחד בתורו יתרום את חלקו ללימוד התורה. בישיבות ההסדר יש כל העת לימוד תורה על ידי אלו שבישיבה במקביל למחזורים שנמצאים בתורם בשירות צבאי.

לא סביר שאותם אנשים שדורשים פטור משירות צבאי בגלל שתורתם מגינה עלינו, לא היו מציעים לנו ולעצמם הצעות דומות בשאלות אישיות. במישור הכללי זה קל יותר ופחות ניתן להפרכה, כי יש מי שעושה את העבודה ומת עבורי, אז קל לי לומר שניצלתי בזכות התורה. במקום שבו אותו לומד יצטרך להסתמך רק על התורה בלי השתדלות של אחרים עבורו, כשחייו האישיים יהיו בסכנה ישירה, הוא לא יעשה זאת. בעצם על כך נאמר שלא סומכים על הנס, וכשיש צורך לעשות מעשה יש לעשותו ולא לסמוך על הגנת התורה, גם אם ישנה כזאת. ובוודאי הדברים נכונים כשברי היזיקא, וזהו בוודאי המצב כיום.

וכך כותב הרשב"א בשו"ת (ח"א סי' תיג):

ואפילו החסיד שבחסידיים אין להם רשות לעשות במלאכתן דרך הבטחון, רק כדרכו של עולם. שלא יאמר אדליק נרי במים או ביין ואסמוך על הנס... אין זה ממיעוט הבטחון, דאדרבא, אסור להשען על הנס.

רבנן לא בעו נטירותא

מקור הדברים בסוגיות המסים בפרק ראשון של ב"ב. המבנה של הלכות מסים הוא מורכב, והשאלה העיקרית היא איך מחלקים את ההשתתפות בצרכי הציבור בין האזרחים. רק אעיר בקצרה שכיום איננו מיישמים את הלכות המסים שמופיעות בסוגיות שם גם בהקשרים אחרים, ולא רק במדינה אלא גם בחברות דתיות וחרדיות לגמרי. לכן כל מסקנה מעשית שעולה מסוגיות אלו היא בעירבון מוגבל. הסוגיה היא סבוכה למדיי, ולכן ניזקק לה כאן רק בקצרה ככל שיידרש לענייננו.

אחד העקרונות שמוצג שם בגמרא, שלפחות לגבי נושאים מסוימים ההשתתפות בצרכי הציבור היא לפי מידת ההנאה שיש לך בדבר. כך, למשל, איש עשיר נהנה יותר מהחומה שמגינה בפני שודדים ולכן עליו להשתתף בעלויותיה ביותר כסף מאשר עני. כך גם משפחה עם הרבה ילדים נהנית יותר ממוסדות לימוד וכדומה. לפי העיקרון הזה תלמיד חכם שמוגן בעצמו על ידי התורה שלמד ולומד, פטור מהשתתפות בצרכי הביטחון שכן אין לו צורך בהגנה. שימו לב, שהפטור הזה לא נובע מכך שהתורה שלו מגינה על כולנו אלא מזה שהיא מגינה עליו. הטענה שהוא מגן גם עלינו היא טענה אחרת שאינה עולה בסוגיות שם (וזה עצמו אומר דרשני), ובה עסקתי בסעיף הקודם. הטענה היא שכמו שתלמידי חכמים פטורים מהשתתפות בהוצאות הביטחון הם פטורים מכוח אותה סברה גם מהשירות הצבאי עצמו.

כדי לקצר נשתמש במאמרו של הרב יאיר אטון, "שיקולים תורניים בחלוקת נטל המס", **מישרים** 1, ירוחם תשסד. בפרק 5 של מאמרו, הרב אטון דן בפטור תלמידי חכמים מהוצאות שמירה. הוא מציג שם שלושה טיעונים:

1. הפטור משמירה הוא בגלל שהם אינם נזקקים לה. לפי זה לא מדובר בפטור לתלמידי חכמים אלא ביישום של העיקרון הכללי של השתתפות לפי צורך. ובאמת שם בגמרא מבואר שיש לתלמידי חכמים שכן משתתפים בהוצאות במקרים שגם הם נצרכים לשמירה. השאלה האם הלומדים שנדונים אצלנו באמת אינם צריכים שמירה? האם הם לא קוראים למשטרה כשנכנס גנב לביתם ולא דואגים לפרנסה כשהם נקלעים למצוקה? כיצד, אם כן, ניתן להשתמש בעיקרון הזה רק ביחס לשירות הצבאי?

2. מעבר לזה, גם אם נקבל את ההנחה שמי שאינו זקוק לשירות כלשהו לא צריך להשתתף בהחזקתו, מה זה אומר על הוצאות של תרבות וחינוך חרדיים, מקוואות ועוד? האם מי שאינו חרדי צריך לתרום להחזקת המוסדות הללו? לא שמענו על ויתור כזה מצד החרדים. ההנחה שבסיסוד הטענה החרדית רבנן לא בעו נטירותא היא שכל ציבור צריך להחזיק את עצמו ואת צרכיו, אבל זו לא ההנחה של מדינה מודרנית, וגם לא שלהם עצמם בהקשרים אחרים. אגב, שם בסוגיה מופיע גם פטור לתלמידי החכמים מכל מיסי המלכות. הרב אטון טוען שזה רק לגבי מלכות של גוים, אבל גם בלי זה, לא שמענו דרישה של הלומדים לפטור אותם ממסים. אז מדוע שונה השירות הצבאי?

3. הפטור ממסים נתלה בסוגיות שם גם בזה שפורענות באה לעולם בשל עמי הארץ. כלומר הלומדים הם לא מקור הצרה ולכן לא מוטלת עליהם החובה לטפל בה. הזכרתי כבר למעלה (בסעיף על תיאולוגיה) את הטיעון המוזר הזה. מעבר לחידוש התיאולוגי בשל מי מגיעות עלינו פורענויות, ומעבר גם לחידוש הדיאגנוסטי שנותן לנו כלים ברורים לקבוע מיהו ת"ח ומי עם הארץ ובשל מי באות עלינו צרות, ומעבר למסקנות ההלכתיות שמסיקים מהדיאגנוזה הזאת, יש כאן הנחה שההשתתפות בהוצאות נקבעת לפי האשמה (מי גרם להוצאה) ולא לפי מידת האיום (כלומר מי שצריך את ההצלה). שימו לב שלא מדובר באשמה שמצדיקה הטלת חיוב נזיקי, ולכן זה כשלעצמו חידוש לא מבוטל. מעבר לזה, כעת אפשר להיכנס לשאלות של אשמה בכל מיני הוצאות שיש לנו כאן במדינה ולקבוע לפי זה את גובה ההשתתפות. גם כאן תוכלו לראות שגם הציבור החרדי כנראה לא ירצה שנלך בדרך זו.

אין צורך לומר שכל הטענות הללו עוסקות בפטור ממסים על הוצאות שמירה (כנראה מדובר בעיקר על שמירה מפני גניבות ולא בהכרח על סכנת נפשות). כלומר מדובר בהוצאות כספיות לצורך התגוננות

מסכנה עתידית של שונאים העלולים לבוא עלינו (ראו גם רש"י, ב"מ קח ע"א). אבל כבר ראינו שבנדון דידן מדובר באיום שכבר קיים, וכעת הדיון אינו על השתתפות בהוצאות כספיות על ביטחון אלא על השתתפות במלחמה עצמה שכבר מתנהלת, ולכן אין ללמוד על כך מאומה מדיני מסים. כבר ראינו למעלה שבמלחמה על עזרת ישראל מיד צר אין שום פטור, לא לומד ולא חרדי ולא אף אחד אחר, זאת גם אם נקבל את ההצעה שמתשלום מסים כן ניתן היה לפטור אותם.

רק אעיר באופן כללי, שבכל הסוגיות שם משתמע שהתורה מגינה על לומדיה ולא על הכלל. הדיון הוא בפטור מחמת חוסר צורך או חוסר אשמה. לא שמעתי אף אחד אצלנו שטוען שאם יש לנו לומדי תורה אין צורך כלל להוציא הוצאות על ביטחון כי לאף אחד מאתנו לא יקרה דבר. עצם זה שתורה מגנא ומצלל לא עולה בסוגיות שם מורה שאין שיקול כזה. הטענה שהלומדים שומרים על הכלל לא יכולה להסתמך על הסוגיות הללו, ואולי אף נסתרת מהן. אבל כפי שראינו כאן גם לגבי שמירה על הלומדים עצמם מדובר בשימוש סלקטיבי מאד בטענה הזאת.

כבר הרדב"ז לעג לתלמידי חכמים שמבקשים פטור ממס שמירה בהסתמך על הכלל התלמודי שהם לא בעו נטירותא, אבל מגלים את צביעותם כשאינם מסכימים בשום פנים שיפקירו אותם ללא שומרים (שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תשנב):

החכמים צועקים לאמר תעמידו שומרים, והם בעצמם מודים דבעו נטירותא [שצריכים שמירה]. היש מן הדין או מן הסברא שיכופו את הבעלי בתים להעמיד שומרים, ולא יסייעו עמהם? ולכופ אותם על כיוצא בזה לא אמרה אדם מעולם. ואי אמרה לא צייתין ליה, כי לקתה מדת הדין... ואף על פי שיש טעם אחר, כי מסופק אני אם יש עתה מאן דלא בעי נטירותא, איני נכנס בחקירה זו עתה, כי דברי יעציבו את קצת חכמים ולכן השתיקה טובה מהדבור.

הערה: המדרש על "אלף למטה"

רבים מביאים כמקור לפטור לומדי תורה את המדרש על במדבר לא, ד, שלומד מהמילים "אלף למטה" שמשה הפריש מכל שבט כמות אנשים שיתפללו על הלוחמים. אבל לאור כל מה שראינו, זהו מקור חסר בסיס לגבינו, מהרבה סיבות.

ראשית, מדובר במדרש אגדה שמנוגד להלכה ולא לומדים מזה הלכה למעשה. להלכה ראינו שזהו הדין בצורה ברורה וללא חולק. לפי ההיגיון הזה היה עלינו לשלוח למלחמה את ראש הסנהדרין לבדו במקום כל הצבא (כמו יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובה של סנהדרין). גם זה כתוב במדרש. שנית, בפסוקים עצמם כתוב שם שמשה לקח רק אלף חיילים מכל שבט, כנראה שזה מה שהיו צריכים שם. האם מישהו מעלה בדעתו שאם צריך חיילים לצורך ניצחון, אנחנו נפטור מישהו כי משה רבנו הפריש אלף לתפילה? ראינו שבמלחמת עזרת ישראל מיד צר אנו פועלים מכוח הלכות פיקוח נפש, ולכן יוצא אליה כל מי שנצרך. שלישית, במדרש שם מופיע שלקחו גם אלף משבט לוי (לא מסתדר עם הפרשנות הזאת לדברי הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל). רביעית, זו גם לא הייתה מלחמת עזרת ישראל מיד צר שכן מדובר בנקמה במדין ולא בהגנה. חמישית, כבר הזכרתי שבהמשך אותו מדרש שם כתוב שמעבר ללוויים יצאו למלחמה גם הסנהדרין. שישיית, מדובר בהחלטה של משה רבנו מדעתו ולא בקביעת הלכה מחייבת. אם המדינה תחליט להפריש אנשים שיתפללו על הלוחמים הכל בסדר. אבל אין ללומדים זכות מוקנית להיפטר שביעית, המדינה אכן מוכנה לפטור כמה לומדים (ולהלן נצדד בזה), אבל החרדים רוצים לפטור את כולם. ושמינית, הלומדים דידן לא עוסקים בתפילה על הלוחמים אלא בלימוד תורה כרגיל.

סיום וסיכום

סוף דבר הכל נשמע. חובה גמורה על כל אדם מישראל, ללא יוצא מן הכלל, להשתתף במלחמת עזרת ישראל מיד צר. ארבעת טיעוני הפטור שעולים כנגד החובה הזאת הם מופרכים מצד עצמם, וכפי שהערת למעלה די היה להראות שהם אינם הכרחיים כדי לדחותם, שכן חובת הראיה היא על הטוען לפטור.

מכיוון שהדברים עולים מדי פעם גם על ידי תלמיד חכמים מובהקים, באמת פלא הדבר שהם מעלים טיעונים חסרי בסיס הגיוני, מוסרי והלכתי. נראה שהחשש מהתפוררות החברה החרדית הוא שעומד בבסיס הטיעונים הללו, אבל מקובלנו שאין עצה ואין תבונה נגד ה'. ההלכה אומרת כאן באופן חד משמעי שיש חובת גיוס, וכל החששות, שלפחות בחלקם אין לזלזל כלל ועיקר, דינם להידחות הצדה בשעה שיש איום קיומי ובשעה שנדרש חיול של כלל הציבור. זוהי מצווה עוברת ואף לומד אינו פטור ממנה, ובה במידה גם מי שחושש מירידה רוחנית אינו פטור ממנה.

נציין כי בשנת 2030 החרדים יהוו לפי ההערכות כ-25% מהצעירים עד גיל עשרים בישראל, ומתוך הציבור היהודי שמתגייס לצבא זה אחוז גבוה הרבה יותר (כשליש). לכן לא מדובר כאן על פטור לכמה עשרות או מאות ספורטאים או אמנים מצטיינים, אלא על פגיעה דרמטית בהיקף הצבא ולכן גם בביטחון של כולנו. במצב של איום קיומי כמו בימינו, כשגורמי המקצוע חוזרים ואומרים שכל חייל נחוץ למאמץ הצבאי, אין שום הצדקה לפטור כמות כזאת של משרתים משום סיבה שהיא. גם העולם שהדבר מטיל על שאר האוכלוסייה הוא בלתי נסבל, ובפרט כשהעול הזה מוחלט על ידי ממשלה שחלקה הגדול מפלגות חרדיות. מה נורא חילול השם שנגרם מכך.

גם לו לא היה צורך בכל החיילים, עדיין אין שום הצדקה לפטור רק סקטור אחד. הנטל צריך להתחלק בין כולם. גם הטענה שאחוז הגיוס בכלל האוכלוסייה בישראל הוא נמוך, אינה טענה רלוונטית לפטור אדם או קבוצה כלשהי מהחובה הזאת. ראשית, מפני שאם מתחשבים בערבים ובחרדים האחוז אינו כה נמוך (מדובר על 65% מהציבור היהודי. אם מתחשבים בחרדים זה עוד עולה בהרבה). מעבר לזה, לגבי החרדים מדובר בפטור גורף לקבוצת אוכלוסייה ספציפית ולא במשתמטים יחידים שיש לטפל בהם לחוד. כאן ענייננו בחובה העקרונית להתגייס ולא באופני ואיכות האכיפה שכמובן גם אותם יש לשפר. הוא הדין לגבי יעילות ההתנהלות וניצול כוח האדם של צה"ל שגם לגביה יש מקום לשיפור. אבל גם זה אינו מצדיק מתן פטור לאף אחד. אדרבה, יתגייסו החרדים וייטלו גם הם חלק בשיפור הצבא והתנהלותו. לא מדובר כאן בעמידה לעומתית של ציבור חרדי מול המדינה. החרדים לא עושים טובה לאף אחד. הם חלק מהמדינה וכל הבעיות שישנן מוטלות גם לפתחם.

על אף הכל, עמדנו על כך שבהחלט ראוי לתת פטור סלקטיבי לקבוצה קטנה של לומדים מצטיינים, ואף לדאוג להם לחופש כלכלי למען צמיחתם בתורה. עוד נזכיר את המסקנה שראוי לדאוג למסגרות שירות צבאי נאותות שמתאימות לציבור החרדי ולערכיו כדי למזער את החששות שלהם מהגיוס, אבל המשימה הזאת מוטלת בעיקר על החרדים עצמם (בפרט כיום כשהם חלק ניכר מהממשלה ומהקואליציה). כשהם ייחלצו חוששים, ברי לנו שגם העזרה מכולנו בוא תבוא.